

FORMULACIONS METADISCURSIVES EN LES OBRES DE POMPEU FABRA DE 1891 I DE 1898: CRITERIS PER A DETERMINAR LLUR VALOR HISTORICOLINGÜÍSTICA

1. INTRODUCCIÓ

El principal objectiu de la present investigació és determinar, arran d'una anàlisi dels diferents tipus de formulació metadiscursiva, la valor normativa i, en general, historicolingüística que els primers dos tractats gramaticals de Pompeu Fabra, sobretot el de 1891 però també el de 1898, tingueren per al públic de l'època i tenen per a nosaltres. Com a metadiscurs entenem el tipus de text on l'autora o l'autor —en aquest cas— d'una gramàtica exposa el seu parer sobre com s'ha d'emprar la llengua objecte.

En els seus primers treballs Fabra plasmà el català de les darreries del segle XIX, sobretot la variant barcelonina. Aquesta descripció constituí la base de les seves posteriors caracteritzacions amb finalitat prescriptiva, així com dels processos selectius que pressuposà l'elaboració d'una norma de la llengua catalana. Entenent l'activitat prescriptiva com una explicitació de la consciència lingüística, l'estudi d'aquestes obres es presenta especialment interessant pel fet que s'hi fa palès l'inici d'un procés de maduració d'uns objectius alhora analítics, normatius i estètics.

L'anàlisi suggereix respostes a tota una sèrie d'interrogants que planteja la lectura de les primeres obres fabrianes. Quina dialèctica estableix Fabra implícitament en aquests estudis entre *ergon* o llengua estàtica i històrica i *energeia* o llengua viva i canviant? Hi trobem estructurats els diferents paràmetres de diasistematicitat? Amb quina finalitat les escrigué Fabra? Són obres redactades amb una clara intenció descriptiva o prescriptiva? Aquest últim aspecte és el que es vol analitzar amb més detall tenint com a base els darrers estudis teòrics sobre el caràcter de normes i de normes lingüístiques i sobre la base, també, del discurs metanormatiu.

Quant a la metodologia, el corpus més important que servirà per a contestar les qüestions plantejades, el constituïran les formulacions metadiscursives amb les quals Fabra ordena, articula i presenta les dades recollides, és a dir els fets de llengua que havia anat assimilant i observant en la seva joventut.¹ S'estudiarà la tipologia i l'estructura interna d'aquestes formulacions metadiscursives, considerant-les un espill de les idees que van anar quallant en el pensament del jove Fabra en aquell moment històric de remodelació del català escrit, però també de la llengua parlada, profundament castellanitzada.

2. L'ENTORN HISTÒRIC

Un aspecte indispensable per a l'anàlisi és el coneixement de la situació històrica i lingüística, de les idees promotores de Fabra i del seu esdevenir individual en l'agitada època en què va viure, com a figura que va assolir l'autoritat necessària per a establir una norma. Al segle XIX, el castellà influeix sobre gairebé tots els sectors de la vida social i cultural i en tots els àmbits d'ús de la llengua. El poble, però, no abandona l'ús del català en les activitats lingüístiques parlades.² Es va consumant, doncs, una situació de diglòssia, característica de la societat catalana de l'època. La intel·ligència catalana del segle XIX ja havia intentat revifar la llengua materna després de tants segles de subordinació al castellà. Tanmateix, mai no aconseguiren fer-la apta com a llengua de cultura ni mai no va poder, cap dels seus representats, erigir-se en autoritat lingüística.

Ja des de la seva joventut, Fabra es plantejà l'objectiu de modernitzar la llengua catalana escrita, per tal que fos acceptada com a vehicle de comunicació pels mateixos catalanoparlants. L'altre objectiu essencial fou descastellanitzar-la, donar-li la configuració que hauria tingut si no hagués estat en contacte estret i permanent amb una altra llengua romànica. És evident que la funció que la llengua parlada assumia de cara a l'establiment d'una normativa era fonamental: per a Fabra, la llengua parlada pels seus contemporanis, sotmesa a un hipotètic procés descastellanitzador, tingué preferència enfront de qualsevol altra variant diastemàtica. És per aquest motiu que la primera època es considera descriptiva, perquè Fabra volgué, en les seves primeres passes, determinar i caracteritzar la llengua catalana moderna, és a dir, el català parlat, a fi de poder-ne fer una repro-

1. Informants n'havien estat ell mateix i la seva família, afirma Sebastià Bonet (comp. BONET 1993 [6]). I, tanmateix, no fóra més objectiu i lleial pensar que l'informant va ser *el poble*?

2. Aquest tema és tractat extensament en el llibre d'ANGUERA 1997.

ducció fidel en l'escriptura i a fi que aquesta gaudís de l'acceptació necessària. Tot i això, veurem, en analitzar les primeres obres fabrianes i, sobretot, en parar esment al metadiscurs que formulà Fabra, que ja des d'un inici el nostre gramàtic té clars certs criteris selectius i de correcció i incorrecció que acompanyen tota activitat normativa. Ja solament el fet de partir d'una *energeia* descastellanitzada implica una voluntat prescriptiva remodeladora, un treball amb eines hipotètiques, sotmeses a un ideal indispensable per a la pròpia subsistència, tot plegat exponent d'unes mires normatives que s'emmirallen, tal com veurem, en el metadiscurs.

3. PLANTEJAMENTS TEÒRICS QUE POSSIBILITEN L'ANÀLISI

A continuació seran exposats els plantejaments teòrics que es fan servir en aquest treball en emprar el concepte de *norma*. En general podem afirmar que la norma sorgeix com a resultat d'un procés d'interpretació conclusiva, pressuposant, doncs, d'acord amb aquesta afirmació axiomàtica, una reflexió sobre els actes lingüístics comunicatius ja portats a terme amb èxit anteriorment.³ En aquest punt tots els estudiosos del tema hi estan d'acord. Tanmateix, a la pràctica trobem usos ben diferents —si no contradictoris— del concepte de norma.

3.1. *Definició intensiva del concepte de norma*

Partint d'una definició intensiva del que és una norma lingüística, podem comprovar que alguns punts de vista enfoquen sobretot el sentit d'obligació; d'altres, en canvi, empenen el concepte de norma en sentit estadístic, en el sentit de quelcom que ocorre amb freqüència.⁴ Aquesta condició dual és inherent al concepte de norma lingüística i no ha d'ésser entesa com a contradicció que caldria esbandir de la terminologia lingüística sinó que és una mostra del joc dialèctic que es dona en tota llengua natural. I és certament així, per tal com la norma d'una llengua natural es basa en els fets singulars comprovables en la realitat lingüística, mentre que, al mateix temps, es desenvolupen, sobre la mateixa base social, criteris i valors sobre aquests mateixos elements expressius.

Darrerament, molts lingüistes han insistit en el fet que el concepte de norma, tal com s'acostuma a fer servir, resta insuficient, no corresponent a la complexa

3. Sobre aquest tema, vegeu TORRENT-LENZEN 2000 (en premsa).

4. Vegeu GLOY 1995: 74.

realitat parlada, justament per no considerar la condició dual inherent a la seva veritable essència.⁵ Les crítiques han anat dirigides, en general, contra l'ús restringit del concepte, contra una visió que sotmet la norma a un procés de simbolització gairebé fetitxista, tal com trobem en certes cultures —cal afegir: sobretot en certes cultures romàniques—,⁶ i que no és altra cosa que una sublimació de la norma, entesa únicament com a model obligatori⁷ que cal acatar i quasi reverir. Les crítiques van sorgir, per cert, no del tot deslligades del moment en què hom es va adonar que és obligatori parlar com tothom parla no solament a fi d'ésser entès, sinó també d'obtenir acceptació dins d'un grup social, independentment de si la realitat parlada correspon als models més estilitzats que a nivell institucional es volen imposar. És a dir que la llengua, tal com és parlada, reposa sobre una sèrie de regles que possibiliten la comunicació entre els membres d'una comunitat lingüística i aquestes regles són obligatòries a causa del fenomen que volem anomenar aquí *prescriptivitat sociocomunicativa*.⁸ Dit amb altres paraules: tota manera de parlar constitueix i instaura una norma, obligatòria a nivell ontològic. També la prescriptivitat, veiem, està sotmesa a la mateixa dialèctica conceptual que trobem en el concepte de norma.

Avui en dia ja disposem de formulacions teòriques sobre l'estudi de les normes i de la metodologia que cal emprar en estudiar normes socials en general i normes lingüístiques en particular. Avui sabem, doncs, que la característica d'obligació —entesa en sentit heterònom— pot ésser entesa de tres maneres diferents:

- a) o bé com a prescripció amb la idea d'influir sobre el nostre comportament;
- b) o bé com a regla de joc;
- c) finalment, com a obligació que ens imposa el nostre sentit comú.⁹

5. Molts conceptes relacionats amb la norma han estat qüestionats últimament en la ciència de la lingüística. Considerar tots els elements d'una llengua com a iguals converteix el concepte de la norma lingüística en quelcom absurd i superflu. Però el concepte de norma ha estat massa simplificat en moltes cultures on s'ha desenvolupat una norma estàndard, amb el resultat que una considerable quantitat de fets singulars de llengua han quedat exclosos de la normativa i han estat titllats d'ésser no-estàndards (vegeu TORRENT-LENZEN 2000 —en premsa).

6. Vegeu BOYER 1999: 29; és força aclaridora la visió crítica que proporciona Henri Boyer sobre la normativa francesa.

7. Obligatori en les anomenades —però a la pràctica difícilment delimitables!— situacions estàndards.

8. Vegeu TORRENT-LENZEN 2001(en premsa) i SCHREIBER 1999, 11.

9. Sobre aquest respecte vegeu GLOY 1995: 75.

La gran majoria de regles gramaticals són de l'estil «regla de joc», encara que també hi ha components dels altres grups. En la formació de la nova norma model del català i tenint en compte la situació històrica de castellanització profunda que patia la llengua catalana, així com la seva inoperància a molts nivells de la vida social en què era de menester l'ús de la llengua, és obvi que fossin presentats molts fets de llengua sotmesos d'antuvi a un procés d'abstracció entesos com a prescripció que pretenia modificar —i de vegades també experimentar-hi— el comportament lingüístic dels catalanoparlants. En aquests primers tractats de Pompeu Fabra els fets de llengua recollits són presentats, principalment, tal com veurem, com a regles de joc, exponents de la prescriptivitat sociocomunicativa; tanmateix, hi intervenen també formulacions normatives persuasives, exposades com a tals mitjançant els fets de llengua seleccionats o bé mitjançant l'estil metadiscursiu.

3.2. *Definició extensiva del concepte de norma*

Una definició extensiva de la norma d'una llengua determinada consistiria en una exposició de fets lingüístics en una gramàtica i en un diccionari, depenent tot-hora de la definició intensiva que hagi escollit l'autor de la gramàtica. L'obra serà empírica sempre que hi predominin fets de llengua presentats com a regles de joc i no com a model que cal obeir allunyant-nos de la nostra manera habitual d'expressar-nos. Empíric vol dir justament que pot ésser falsificat arran de l'observació de la realitat.

4. EL REREFONS TEÒRIC EN LES PRIMERES OBRES DE POMPEU FABRA

Una llengua estandarditzada, condició que és indispensable per a poder ésser apta com a llengua de cultura supraregional, implica un procés de selecció. En el cas del català també va implicar una autoritat. Fabra hagué de trobar un compromís entre la consideració de la pluralitat fàctica, de la qual els parlants eren informants, i la simplificació en nom de la norma, entesa aquí com a model que, en el cas del català de les darreries del segle XIX, encara calia configurar. Des d'un primer moment, quan encara té 17 anys, Fabra assumeix la responsabilitat que sent recaure sobre la seva persona, potser pel fet que ningú altre actua amb la incidència com ell creu que cal actuar per renovar, fins i tot podem dir *per salvar*, la llengua catalana. Si més endavant Fabra s'erigeix en autoritat no és en última instàn-

cia pel fet d'haver demostrat tan prematurament la seva preocupació envers la llengua materna i la seva voluntat reformadora i modernitzadora. Però, alhora, en aquestes primeres passes, ja hi trobem palesa la necessitat de seleccionar: d'una banda, a base de destriar el que és català del que és element forà; de l'altra, mitjançant l'estilització formal amb vista a la configuració d'una llengua mínimament homogènia, característica essencial de tot procés d'estandardització.

Quant als criteris que determinaren si un fet singular de llengua s'havia de considerar normatiu o no, la crítica sol esmentar, en general, sis criteris o principis que determinaren la decisió d'incloure o excloure un element o estructura de la futura normativa model: la llengua col·loquial, les variants dialectals, l'evolució, la llengua medieval, la regularitat i la logicitat i l'internacionalisme.¹⁰

Però el gran mèrit de Fabra no solament es va limitar a la seva actitud activa i incident, a la seva disponibilitat per a fer el que calgués per a la llengua i a saber formular i fer harmonitzar criteris tan clars i contundents que el convertiren en autoritat indiscutible, ans també a saber conjuminar dos corrents que en la Renaixença s'havien enemistat irreconciliablement, tot i ésser, de fet, complementaris: les tendències populistes localistes i les arcaïtzants.¹¹

5. BREU PRESENTACIÓ DE LES OBRES A TRACTAR

Fabra es presentà en aquestes primeres obres no només com a gramàtic, ans com a estudiós del fenomen d'una norma en tots els sentits possibles. Considerar tots els elements que constituïen el corpus de la llengua catalana hauria representat una contradicció del mateix concepte de norma entesa com a model, per tal com aquesta incorpora els elements en un cos estructurat que podem representar amb la forma d'una piràmide dinàmica.¹² Calien un procés selectiu i una escala de valors. En una primera fase, Fabra s'apropà al fet singular de llengua, a fi de reunir els elements suficients que li permetessin formular una definició extensiva de la norma de la llengua catalana, que és el que Fabra fa en les seves primeres obres. Calia romandre a prop de la base empírica de la norma, la qual li permetia formular metonímicament¹³ què era la llengua catalana, a saber, un conjunt de regles que ca-

10. Comp. SARAGOSSÀ 1999: 201-202.

11. «[...] un dels mèrits de Fabra és, partint del corrent populista, haver sintetitzat els dos camins bàsics de la Renaixença [...]» (SARAGOSSÀ 1999: 204).

12. Sobre selecció i dinamisme en la configuració de l'estàndard vegeu TORRENT-LENZEN 2000 (en premsa).

13. Vegeu GLOY 1995: 76-80.

nalitzaven la comunicació amb èxit. Al mateix temps, calia iniciar un procés d'allunyament de la pluralitat parlada. Fabra s'allunya, en aquestes primeres obres, de la realitat fàctica amb algunes de les seves formulacions, que són, després de la tria del material, el que amb més claredat conté una valoració de la llengua.

A continuació seran breument presentades ambdues obres, bé que l'*Ensayo de gramática del catalán moderno* serà tractat amb més deteniment per ésser, tant des d'un punt de vista cronològic com des d'una perspectiva avaluadora, la base de la codificació fabriana.

L'any 1885 Fabra ja havia acabat la seva primera obra, l'*Ensayo de gramática del catalán moderno*, tot just quan tenia disset anys. Fabra es posà a investigar pel seu compte com era efectivament el català parlat en la seva època i al seu entorn, sabent prescindir, ja des d'un principi, de les autoritats anteriors. La revisió l'ocuparia durant els anys 1886 i 1887.

L'*Ensayo* es publica l'any 1891. Fabra escrigué el metadiscurs gramatical en castellà: entre altres motius segurament hi va tenir un paper important el fet que Fabra no sabia per quin sistema ortogràfic optar. És evident la diferència d'emprar una ortografia determinada en el llenguatge objecte o en el metallenguatge, ja que en aquest últim cas es tracta d'un grau més elevat de fixació que permet ésser utilitzat per a descriure la llengua objecte d'estudi i que automàticament no és qüestionat pel sol fet de no quedar enfocat com a centre d'atenció, la qual recai, normalment, sobre la llengua objecte. El concepte d'*Ensayo* emprat en el títol dóna a entendre ja d'entrada que es tracta d'un esbós provisional. Un dels seus principals objectius en aquest tractat és, com Fabra mateix explicita en el pròleg, estudiar el sistema gramatical del català parlat a Barcelona, és a dir, formular les regles de la norma que permet comunicar-se en català a la Barcelona de finals del segle passat. Fabra pensa, doncs, que partint de la norma de prescripció sociocomunicativa podrà arribar a caracteritzar, mitjançant un procés d'abstracció i alhora d'estilització, la norma entesa com a model. Tal com assenyala Sebastià Bonet, Fabra innova: no només en el fet de voler reproduir fidelment la llengua viva sinó també en el fet de considerar aquesta, conscientment, el sistema gramatical fonamental d'una llengua, mentre que, d'acord amb la mentalitat lingüísticoeducativa vigent fins llavors, la llengua que calia ensenyar no era mai la llengua viva parlada, ans únicament el resultat d'un procés d'estilització i de manteniment de la tradició escrita.¹⁴ En la segona part, Fabra presenta els usos que imperaven en la tradició escrita del català, amb la qual ell no es mostra d'acord, des del moment que ha presentat la seva alternativa. És només en aquesta

14. Bonet parla d'un procés d'intervenció (comp. BONET 1993: [8]).

segona part que Fabra exposa el sistema ortogràfic més estès entre els escriptors de la Renaixença.

Les reformes que proposa Fabra en l'*Ensayo* són tan profundes que revolucionen els conceptes tradicionals més arrelats fins llavors. Revolucionària és sobretot la seva convicció sobre la necessitat de fer acabar la situació de diglòssia. Fabra recorre sovint al mètode de la gramàtica comparada amb la finalitat d'establir les diferències entre el castellà i el català, de «clenxinar» on ell observa que hi ha confusions, resultat d'un desconeixement profund del que pertany a cada llengua.¹⁵ És sobretot el criteri de «netejar» el català de castellanismes que el porta a formulacions discernidores del que està bé i del que considera incorrecte. Els criteris de correcció vénen influïts per tots aquests objectius esmentats de modernització, estandardització, descastellanització, etc. La codificació de la llengua francesa, però també la d'altres llengües, hi tindrà igualment un paper important a l'hora d'exposar de manera explícita o implícita —és a dir, basant-se en la tria de fets singulars de llengua— els nous criteris de correcció que ell proposa per al català amb vista al futur. Els punts de ruptura amb el català acadèmic són nombrosos, tal com mostra l'estudi de Sebastià Bonet: en l'*Ensayo* hi trobem sobretot canvis de tipus morfològic, referents al sistema de l'article, als afixos pronominals del verb, a les desinències verbals, a la morfologia nominal, als possessius, demostratius i relatius, a les preposicions, etc.

Quatre anys transcorren des de la publicació de l'*Ensayo* fins a tenir redactada la *Contribució a la gramàtica de la llengua catalana*. En la *Contribució*, els principals temes a tractar seran l'ortografia, la morfologia nominal, la morfologia verbal i el sistema pronominal. En la *Contribució* hi ha clarament unes pautes selectives i unes directrius crítiques. El sistema de l'asterisc, l'empra Fabra per a marcar normes inacceptables o defectuoses,¹⁶ prescindint de la corresponent formulació metadiscursiva. Desenvolupa aquí un sistema de signes (asterisc, creu)¹⁷ que cal interpretar de manera assertiva. Dedicava igualment apartats especials al tractament del que anomena *formes dolentes*¹⁸ i planteja aspectes problemàtics de la codificació.¹⁹

15. El tema és tractat a les *Converses filològiques* (1983-1984).

16. Vegeu, per exemple, FABRA 1898: 8.

17. Vegeu, per exemple, FABRA 1898: 109.

18. Vegeu, per exemple, FABRA 1898: 84ss.

19. Vegeu, per exemple, FABRA 1898: 89-96.

6. EL MATERIAL

La norma es manifesta, repetim-ho, en primer lloc, en les regularitats empíriques observables en la realitat lingüística d'una llengua determinada. En cas que les llengües i llur fonament normatiu siguin plasmats en obres gramaticals, es manifesta també en el material triat pel gramàtic que elabora l'obra, així com en el metadiscurs. El fet de tematitzar i caracteritzar uns fets singulars de llengua i no uns altres ja implica una postura determinada davant del fenomen que és la llengua com a model. El discurs metanormatiu es caracteritza pel tipus de formulació, la qual conté, d'una manera més o menys explícita, un sistema de valors creats entorn de la llengua, els quals constitueixen en essència la cultura de la llengua, essent també part constitutiva de la norma.

6.1. *Tria dels fets singulars de llengua*

La norma, entesa com a llengua estandarditzada i codificada, és un punt de referència per a les diverses formes coexistents, de manera que hi estan directament associats els criteris de selecció i, per tant, de correcció. Avui en dia, almenys en moltes cultures, entenem que els criteris de correcció depenen de la situació. Com entén Fabra en aquestes primeres obres la diasistematicitat com a criteri que relativitza en una llengua el que és correcte i el que no ho és, el que és acceptat dins del cos de la normativa i el que n'és exclòs? Quant a l'*Ensayo*, pot afirmar-se que la variant diafàsica col·loquial és inclosa en la seva proposta normativa, per tal com representa el corpus fonamental de la reforma que vol portar a terme. Tanmateix, Fabra planteja l'existència de variants fortament marcades a nivell diafàsic no en el cos del llibre sinó en les notes a peu de pàgina. En l'*Ensayo*, hi llegim:

«En algunos verbos el infinitivo tiene dos formas: *cabre, capiguer, poder, puguer, saber, sapiguer, valer (valdre), valguer, voler, vulguer* [...]. Algunos dicen *cayguent, diguent, visquent, siguent*, etc. en lugar de *cayent, creyent, dibent, vivint, sent*, etc.»²⁰

El mateix ocorre amb altres expressions marcades segons altres criteris, com ara el criteri de diatopicitat:

20. FABRA 1891: 58, nota (2).

«En algunos puntos (provincia de Gerona) se dice: *tenes, vénes, voles, podes, perdes*, etc., por *tens, véns, vols, pots, pertes*, etc.»²¹

Emprant una representació imatjada, podem afirmar que en l'*Ensayo* trobem, justament a peu de pàgina, una àmplia base, la qual correspon a la base de la piràmide dinàmica que constitueix tota norma d'una llengua natural.

6.2. Anàlisi del metadiscurs

Una anàlisi del metallenguatge amb el qual Fabra estructurarà l'exposició del material recollit mostra que hi emprà diversos recursos com a manifestació de les seves idees sobre com calia usar la llengua: enunciats afirmatius, expressions performatives, verbs modals, formulacions deòntiques, signes, etc.

6.2.1. L'enunciat afirmatiu

Amb l'enunciat afirmatiu, és a dir, no marcat, Fabra exposa la norma d'absoluta freqüència rere la qual trobem el poble català com a informant i garantidor de la veritat enunciada. En aquestes dues primeres obres, Fabra empra força sovint l'enunciat afirmatiu com a constatació d'una realitat lingüística innegable i impossible d'ésser menystinguda.²²

En l'*Ensayo*, hi trobem, doncs, formulacions afirmatives i, per tant, definidores i caracteritzadores del català amb la finalitat de presentar —al parlant nadiu— o de proporcionar —al parlant no nadiu— els fets de llengua que possibilitaven el flux comunicatiu. En aquests paràgrafs, Fabra analitza les estructures del català i les exposa amb verbs de significat gramatical bàsic o elemental, tals com *significar*, *haber*, *usarse*, *emplearse*, *tener*, etc., fent referència, d'aquesta manera, als usos més generalitzats i deixant palesa així la seva gran aportació innovadora de considerar la llengua parlada un sistema, estructurat, iteratiu i digne d'ésser respectat:

«En algunos verbos el infinitivo tiene dos formas: *cabre, capiguer, poder, puguer, saber, sapiguer* [...]»²³

21. FABRA 1891: 54, nota (1).

22. Un dels objectius de Fabra en l'*Ensayo* era, tal com podem comprovar, «dar á conocer toda la regularidad de su sistema gramatical [...]». FABRA 1892, «La Vanguardia», marg; citat per SARA-GOSSÀ 1999: 206.

23. FABRA 1891: 58.

6.2.2. Formulacions performatives

Fabra empra en aquestes primeres obres molt pocs verbs performatius, els quals indiquen de manera explícita, en una gramàtica, l'actitud de l'autor de cara a l'ús. Un exemple digne d'ésser esmentat, el trobem a l'*Ensayo*, en el paràgraf dedicat a la preposició que cal emprar en català com a indicador del subjecte lògic en una estructura passiva:

«La claridad exige el uso de *de* en este caso; *hecho por él* no puede traducirse *fet per ell*, que significa *hecho para él*. Sin embargo, úsase mucho *per* en lugar de *de* (influencia castellana), lo cual da lugar á frases de doble sentido.»²⁴

Observi's que Fabra, amb el subjecte *la claridad*, no fa referència a la prescriptivitat sociocomunicativa, de la qual hem parlat en exposar els fonaments teòrics del present estudi, sinó a la norma entesa com a model segons el qual hom ha d'orientar-se i, si cal, canviar el propi comportament lingüístic. Així justifica Fabra, en certa manera, l'ús d'un verb performatiu tan sever com és *exigir*. Fabra va perseguir, des d'aquella primera obra, una claredat a ultrança que per a ell era condició indispensable a fi que el català pogués constituir-se en llengua ben diferenciada del castellà i a fi que pogués tornar a assolir la condició perduda de llengua de cultura. És remarcable el fet que Fabra no emprarà mai, en aquestes obres, una expressió performativa que trobem en nombrosos tractats gramaticals, a saber, el verb *recomanar*.²⁵

6.2.3. Verbs modals

Per verbs modals entenem els verbs que requereixen un infinitiu i que qualifiquen essencialment i addicional el contingut de l'acció enunciada per l'infinitiu conseqüent. Els verbs modals són essencials en les obres gramaticals per a poder entendre la manera com cal emprar una estructura determinada o fet de llengua singular. Els verbs modals característics emprats en tractats gramaticals són els que indiquen obligació i els que indiquen possibilitat o impossibilitat. L'obligació serà tractada més endavant, en el següent capítol dedicat a les formulacions deòn-

24. FABRA 1891: 97, nota (1).

25. Quan hi ha formes equivalents i quan el gramàtic vol mostrar la seva preferència per una d'elles: Norma persuasiva, entesa únicament com a model.

tiques. Ara esmentarem l'ús de les expressions verbals *poder* i *no poder* que fan referència, l'una, l'afirmativa *poder*, al fet de coexistir diferents alternatives, i l'altra, l'expressió negativa *no poder*, a la prescriptivitat sociocomunicativa que impedeix emprar certes estructures si el parlant es manté ferm a la finalitat d'obtenir èxit en la comunicació: el resultat d'una violació de la norma podria ésser un malentès. Llegim, a continuació, alguns exemples d'això que acabem d'exposar:

«*Aquets y aquestos pueden usarse indistintamente. El adjetivo ese puede traducirse por aquest i aqueix; este último es poco usado.*»²⁶

«Davant del substantiu, els possessius poden pendre dugues formes: *mon, ton, son* [...] i *el meu, el teu, el seu* [...]. La majoria dels escriptors moderns, imitant els antics, empleen les formes simples de preferència a les compostes; no obstant, avui s'usen quasi constantment les compostes [...]»²⁷

La indicació sobre la poca freqüència de l'ús d'*aqueix* mostra que el verb *poder* és emprat en l'*Ensayo* quan l'alternativa a la norma de més freqüència no gaudeix d'excessiva popularitat. En aquests casos, Fabra tampoc no mostra una eventual voluntat d'intervenir de cap manera en els fets consumats.

Quant a l'ús de l'expressió *no poder*, així s'expressa Fabra en escriure sobre l'ús de l'adverbi de negació *no* junt amb els adverbis de negació, els quals, en frases interrogatives i condicionals, perden llur caràcter clarament negatiu:

«No puede suprimirse el adverbio *no* en las oraciones subordinadas que comienzan con la conjunción *si* [en la nota (2) al peu de pàgina: "Excepto con *tampoch*, que es siempre negativo"] [...]»²⁸

Una conclusió que ja pot ésser exposada aquí és que l'expressió modal *no poder* no es refereix mai a la norma com a model, ans a la norma *de facto*, és a dir, a la impossibilitat fàctica d'emprar certes estructures si es vol obtenir una comunicació òptima. Cap gramàtic no gosaria mai formular una prohibició de manera tan contundent, mentre l'expressió en qüestió hagués demostrat des de sempre el seu èxit comunicatiu.

El verb *soler*, en canvi, fa referència a la norma d'estadística o norma de freqüència relativa, no sempre absolutament majoritària, tal com podem comprovar en els següents paràgrafs de l'*Ensayo*:

26. FABRA 1891: 30, nota (1).

27. FABRA 1898: 109s.

28. FABRA 1891: 86.

«Detrás de la preposición *per* suele suprimirse la *a* átona de *aquest*, *aqueix* [...]. Ej. *per quet camí* [...]»²⁹

En el següent exemple es fa palès que amb l'ús del verb *soler* Fabra vol cridar l'atenció sobre una fórmula que està en procés d'ésser oblidada en contra del seu gust:

«Después de los verbos *tenir compte* y *evitar*, suele anteponerse *no* al verbo de la oración subordinada; sin embargo, por influencia castellana, hay tendencia á callar la negación *no* en esta clase de oraciones y aún en las que comienzan por *teme*, *tremolar*, *tenir por*, *de por que* y *a menos que*, *més... que*, etc. [...]. *Tenim compte que la tentació no ens sorprendrà mentre no hiensem.* (Francés: *Prenons garde que la tentation ne nous surprenne pendant que nous n'y pensons pas*).»³⁰

Observi's, en aquest darrer exemple, la tensió, que Fabra tan bé sap reproduir en el metadiscurs, entre la palesa freqüència minvant en l'ús d'una determinada estructura catalana, contraposada a la tendència a ignorar-la, la qual va guanyant terreny amb la progressiva —però, mitjançant una norma model, aturable— castellanització del català.

6.2.4. Formulacions deòntiques

En una obra amb finalitat reformadora, les formulacions deòntiques, és a dir, que expressen obligació, són de central importància. Recordem-ho: Fabra no solament volia portar a terme una profunda reforma de la tradició escrita, ans, alhora, volia descastellanitzar i homogeneïtzar el català en mires a l'elaboració d'una nova norma model. Tanmateix, ja només a nivell teòric i donat que tampoc les formulacions deòntiques no són clares per si soles quant a la seva formulació ni quant al seu àmbit d'aplicació, es plantegen tota una sèrie d'interrogants respecte a llur abast, interrogants que repercuteixen a la pràctica, en el contacte directe i quotidià amb normes explícitament formulades com a prescriptives: cal obeir una formulació deòntica només quan l'autor posseeix una autoritat reconeguda i inequívoca? Qui ha d'haver reconegut l'autor perquè sigui acceptat? Són obeïdes les seves instruccions institutives només quan el recolza una institució o quan hi escriu en representació? Finalment, arran de les modernes caracteritzacions sobre

29. FABRA 1891: 97.

30. FABRA 1891: 87-88, nota (4); en la versió citada aquí, hi figura la següent grafia: *Prenons garde que la tentation ne nous surprenne pendant que nous n'y pensons pas*.

normes i normes lingüístiques, sorgeix una pregunta gairebé socràtica: com sabem si les formulacions deontiques són descriptives de la norma *de facto* o prescriptives de la llengua entesa com a model, que en aquell moment històric volia ser un nou català descastellanitzat?

Una de les prescripcions expressades amb una formulació deontica explícita és la que fa referència a l'ús de l'adverbi de negació *no* i del mode subjuntiu en les frases subordinades afirmatives quan en la principal hi ha un verb que expressa temença. En aquest cas, tot i que Fabra en l'*Ensayo* estalvia força l'obligatorietat explícita, són formulades les regles d'ús mitjançant el verb *deber* + infinitiu:

«Después de los verbos *teme, tremolar, tenir por*, tomados en sentido afirmativo, y la conjunción *de por que*, el verbo de la oración subordinada debe ir precedido del adverbio *no*; cuando ésta es negativa, el verbo, que en castellano está en presente ó imperfecto de subjuntivo, debe ponerse en futuro ó condicional.

Tinch por qu'el meu germà no vingui.

Tinch por qu'el meu germà no vindrà.

De por que no arribés.

De por que no arribaria.

Temo que mi hermano venga.

Temo que mi hermano no venga.

Por temor de que llegara.

Por temor de que no llegara.»³¹

Arran de la gramàtica comparada, Fabra exposa trets distintius, alhora que vol modificar.³² Per això, en exposar les característiques de l'oració catalana subordinada afirmativa després dels verbs de temença i en mostrar les diferències existents amb el castellà, Fabra empra una fórmula clarament deontica amb la finalitat de clarificar unes estructures que, segons el seu parer, en l'ús no estaven suficientment diferenciades ni tampoc suficientment estabilitzades.³³

En la *Contribució*, Fabra farà encara més explícits els seus objectius reformadors mitjançant l'ús del verb *deure* que expressi obligació:

«Per regla general, o deu esser suprimida: modelo*-model, sodio*-sodi, polo*-pol, tabaco*-tabac.»³⁴

31. FABRA 1891: 87.

32. Comp. TORRENT-LENZEN 1997a: 34-41.

33. Podem comprovar que la voluntat d'imposar un model no va tenir èxit, o, si més no, no amb la conseqüència desitjada per Fabra. Encara que, a més d'un lector, pugui semblar-li estrany aquest ús, avui en ple procés de desaparició, en la seva darrera gramàtica, escrita a l'exili, Fabra documenta el fet que l'estructura afirmativa en qüestió amb adverbi de negació predominava en la manera habitual de parlar dels catalans (vegeu FABRA 1991: 103-104 i, en general, TORRENT-LENZEN 1997b).

34. FABRA 1898: 36.

L'asterisc (*) corrobora l'obligatorietat de no pronunciar ni escriure aquests mots amb la terminació castellana, per tal com amb aquest signe Fabra marca formes considerades inacceptables, dolentes, defectuoses, etc.,³⁵ amb la qual cosa el verb *deure* esdevé representant del vessant més exemplar de la norma com a model.

La manera com Fabra emprèn la qüestió de la norma implica obligatorietat i justifica el fet d'emprar, en general, tals formulacions. A la fi del segle XIX, Fabra declarava a «La Vanguardia» un dels objectius de les seves activitats normatives en relació amb la llengua catalana —i ho declara de manera contundent amb el verb *no consentir*: «no consentir que se substituyan sus formas, hijas de leyes fijas y características, por otras arcaicas, impronunciabiles algunas; trabajar para enriquecer su vocabulario y su sintaxis [...]»³⁶ Calien, doncs, formulacions deòntiques.

La clau, emperò, que ens condueix a una correcta directriu interpretadora de les formulacions deòntiques que empra un gramàtic en una obra determinada ha d'ésser redefinida cada cop, en cada context diferent i en cada obra, essent, tant les formulacions deòntiques metalingüístiques com llur interpretació, el resultat d'unes fluctuacions en les valors socials i històriques sobre la llengua comuna. Així doncs, en el següent exemple cal interpretar l'expressió *no pot* com a fórmula que expressa obligatorietat respecte a un model preconcebut, donat que com a subjecte Fabra hi situa *la llengua literaria*, amb la qual cosa les qüestions abans plantejades sobre l'abast de les formulacions deòntiques queden, en aquest cas concret, resoltes, car és exposat com a quelcom obvi el fet que tots persegueixen un objectiu comú que feia de guia, quedant definida, alhora i implícitament, una de les condicions *sine qua non* d'un tal ens, d'acord amb la convicció de Fabra, a saber, precisió i claredat a ultrança:

«Avui *seu* i *son* han reemplaçat *llur* (Barcelona), però la llengua literaria no pot regir-se a perdre aquest possessiu, que hauriem de voler reintroduir adhuc en la llengua parlada.»³⁷

6.2.5. «Reductio ad absurdum»

La *Contribució* és especialment interessant quant a la formulació de la *reductio ad absurdum*. És característic d'aquesta obra plantejar qüestions en forma de

35. FABRA 1898: 8.

36. FABRA 1892: «La Vanguardia», març; citat per SARAGOSSÀ 1999: 207.

37. FABRA 1898: 110. Sobre la teoria de la llengua literària segons Fabra vegeu LAMUELA/MURGADES 1984.

preguntes retòriques, en les quals Fabra exposa una opinió d'acord amb la tàctica esmentada. Aquest mètode és exponent d'una metodologia persuasiva discursiva, característica tant de la seva voluntat normativa-reformadora com de la maduresa assolida en alguns dels interrogants inicials.

En trobem exemples en el capítol dedicat a les contraccions, en les quals Fabra veu moltes incongruències:

«L'Avenç escriu en una sola paraula les combinacions *mel, mels, men*, etc., com les combinacions de les preposicions *a, de i per* amb els articles *l i ls* (*al, als, del, dels, pel i pels*), i així ho feien els antics; però la majoria dels escriptors moderns, tot escrivint *al, als, del, dels, pel i pels*, no escriuen *mel, mels, men*, etc., sinó *me'l, me'ls, me'n*, etc. Per què no *a'l, a'ls, de'l*, etc.? Aquí s'heu bé l'influència castellana: el castellà no admet contraccions de pronoms, però n'admet de preposició i d'article (*al, del*).»³⁸

6.2.6. Els conceptes de «repugnància» i d'«el poble»

Ambdós conceptes, el de «la repugnància» i el d'«el poble», figuren molt poques vegades en aquests primers tractats, tot i cridar l'atenció pel fet d'estar carregats de contingut més enllà del seu significat primari; constitueixen aspectes fonamentals del metadiscurs fabrià en la seva primera etapa com a gramàtic.

6.2.6.1. La «repugnància»

Un concepte molt característic d'aquestes primeres obres de Fabra és el de «repugnància». A l'*Ensayo*, en una nota a peu de pàgina del capítol dedicat a la pronunciació, Fabra descriu casos en els quals l'instint lingüístic dels catalans s'oposa a qualsevol intent de reforma:

«Repugna al catalán el encuentro de *æ* (*a* ó *é* átonas) con *â, è, é* y *æ*. Cuando dentro de una palabra han chocado *æ* y *è* ó *é*, se ha suprimido aquella (elisión) ó se ha interpuesto *i* entre ambas vocales. Ej.: *rebre* por *re'ebre* (*racèbre*), *cayem* por *ca'em* (*caèem*); *maleyeix* por *malebeix* (*mælcaèx*) de *malebir*; *grayella* por *graella* (*græéllæ*); *xemeneya* por *xemenea* (*xæmcænèæ*).»³⁹

«No repugna el encuentro de *æ* con *ò, ó, ú* ó *í*, así tenemos *rahó, lleó, vehí, abir, grua, cua* (pero *dugas, llagut, bagul*, etc. por *duas, llaut, baul*); por esto la elisión de la *æ* final ó inicial de palabra antes ó después de aquellas vocales, no es necesaria como antes ó después de *a* ó *e* tónicas ó átonas; sin embargo es preferible la elisión al encuentro de dos vocales que no pueden formar diptongo.»⁴⁰

38. FABRA 1898: 102.

39. FABRA 1891: 13, nota (2).

40. FABRA 1891: 13, nota (2).

Amb el verb *repugnar*, Fabra manifesta la impossibilitat per part de la norma institucional de canviar usos molt arrelats en el geni de la llengua catalana. És un verb suggestiu i revolucionari: suggestiu pel contingut etimològic de «lluïta en contra»; popular, revolucionari i autocrític, perquè en el moment de formular una reforma normativa del català amb la intenció d'institucionalitzar-la, Fabra sempre té en compte les fronteres naturals que es presenten com a límits d'aquesta empresa.⁴¹

També en la *Contribució* tornem a trobar el concepte de «repugnància»:

«Repugna escriure *l'en* escrivint-se *me'n*, *te'n*, etc., i no *m'en*, *t'en*, etc., i repugna sobre tot davant de vocal.»⁴²

6.2.6.2. «El poble»

El concepte «el poble» fa igualment referència a l'instint lingüístic dels catalanoparlants. El concepte «el poble» esdevé central en la formulació metadiscursiva de Pompeu Fabra en aquestes primeres obres —tot i figurar-hi ben poques vegades—, concepte amb el qual Fabra aconsegueix transmetre'ns una imatge molt viva de la problemàtica sociolingüística que vivia el poble català en aquell moment històric. El poble no podia acceptar el català tal com s'escrivia en les darreries del segle XIX, no podia identificar-se amb uns signes que no corresponien a la llengua viva i sentida; d'altra banda, el poble tampoc no podia gaudir de la seva pròpia llengua si no es portava a terme una reforma contundent.

Quan Fabra esmenta el poble, fent-lo sortir a l'escenari metadiscursiu com a testimoni d'una realitat ineludible, el nostre gramàtic es refereix sens dubte al parlar col·loquial més informal i relaxat, net, tanmateix, de castellanismes. És considerable, doncs, la confiança que Fabra diposita en el fet d'haver-se mantingut una catalanitat en una llengua tan malmesa per les influències externes, les quals, des de feia segles, havien posat en perill la seva identitat com a tal.

Implicít en el concepte «el poble» tornem a trobar-hi tematitzada la norma *de facto*, és a dir la prescriptivitat sociocomunicativa, la llengua parlada com a sistema, que els gramàtics prou hauran de tenir en consideració abans de posar-se a fer reformes definitives. Les tendències de l'instint lingüístic «el poble» són *norma*, per tal com mostren una regularitat i poden assegurar l'èxit comunicatiu.

En el següent exemple veiem ambdós conceptes, «repugnància» i «el poble»,

41. FABRA 1891: 13. Vegeu TORRENT-LENZEN 1997a: 82-83.

42. FABRA 1898: 103. En la *Contribució*, Fabra no fa servir un sistema de notes a peu de pàgina per a transmetre informació addicional, sinó que inclou comentaris i dades potser no tan rellevants en el cos del text, amb lletra, emperò, més petita.

presentats en una relació de correspondència semàntica, fent al·lusió a un instint lingüístic íntegre per part dels catalanoparlants:

«Repugna al catalán el encuentro de *æ* (*a* ó *e* átonas) con *à*, *è*, *é* y *œ*. Cuando dentro de una palabra han chocado *æ* y *è* ó *é*, se ha suprimido aquella (elisión) ó se ha interpuesto *i* entre ambas vocales [...]. El pueblo pronuncia *idèyæ*, *ræcrèyæ*.»⁴³

7. CONCLUSIÓ

Essent la norma el resultat d'un procés d'interpretació conclusiva i entenent el text metadiscursiu en una obra gramatical com l'exponent d'unes idees teòriques sobre la llengua i sobre la cultura entorn d'aquesta, l'anàlisi de les formulacions metadiscursives en les primeres obres de Pompeu Fabra ens proporciona la clau per a interpretar i comprendre les seves intencions, implícites o explícites, de cara a la configuració d'una normativa institucional a la fi del segle XIX. Com a resultats de la investigació podem comprovar que foren sobretot el context històric, l'autoritat que Fabra adquirí amb els anys, els seus objectius de fixar una norma per al català modern en un termini relativament curt i el fet que aquestes obres són un graó més en el procés de codificació del català, els factors que han determinat una valor descriptiva a aquelles primeres obres. L'estructura interna de les quals, emperò, així com les formulacions metalingüístiques que contenen han determinat en menor grau el tipus d'obra de què es tracta, igual com llur significat per a la història de la llengua catalana. No es tracta, doncs, d'obres clarament descriptives. Tot i que Fabra pren l'*energeia* i *el poble* com a font inesgotable de recursos per a configurar el nou català, ni la tria d'un material tan descastellanitzat ni la presentació formulada d'aquest no permeten una tal afirmació apriorística. L'etiqueta d'ésser «descriptives» és més aviat el resultat de la nostra actitud endret d'unes obres en el seu temps profundament revolucionadores i, per tant, creadores d'una nova norma. En realitat no representen sinó un graó més en el procés experimental de codificació. I de tot això, el metadiscurs se'n fa ressò.

AINA TORRENT-LENZEN
Colònia

43. FABRA 1891: 13, nota (2).

BIBLIOGRAFIA

- ANGUERA, Pere: *El català al segle XIX; De llengua del poble a llengua nacional*. Barcelona, Empúries 1997.
- BIBILONI, Gabriel (21998 [11997]): *Llengua estàndard i variació lingüística*. Barcelona, Eliseu Climent.
- BONET, Sebastià (1993): *Pròleg a Fabra 1891 i 1898*.
- BOYER, Henri 1999: *Una llengua, una norma... Sobre el «unilingüisme» francès*, dins Maria Antònia Cano / Josep Martines / Vicent Martines / Joan J. Ponsoda (eds.) 1999: *Bescanvi i identitat: interculturalitat i construcció de la llengua*. Alacant, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 23-30.
- FABRA, Pompeu (1993: edició facsímil de la de 1891): *Ensayo de Gramática del catalán moderno*, edició a cura de Sebastià Bonet, «Documents de Filologia Catalana» 8. Barcelona, Alta Fulla.
- (1993: edició facsímil de la de 1898): *Contribució a la gramàtica de la llengua catalana*, edició a cura de Sebastià Bonet, «Documents de Filologia Catalana» 8. Barcelona, Alta Fulla.
- (1983-1984): *Converses filològiques*, edició crítica a càrrec de Joaquim Rafel i Fontanals, 2 vol. Barcelona, Edicions 62.
- (191991 [11956]): *Gramàtica catalana*. Barcelona, Teide.
- GLOY, Klaus (1995): *Zur Methodologie der Sprachnormen-Forschung*, dins Oskar Müller / Dieter Nerius / Jürgen Schmidt-Radefeldt / Friedrich Unger (eds.) (1995): *Sprachnormen und Sprachnormenwandel in gegenwärtigen europäischen Sprachen. Beiträge zur gleichnamigen Fachkonferenz November 1994 am Fachbereich Sprach und Literaturwissenschaften der Universität Rostock*. Rostock, 73-93.
- LAMUELA, Xavier / Josep MURGADES (1984): *Teoria de la llengua literària segons Fabra*. Barcelona, Quaderns Crema.
- SARAGOSSÀ, Abelard: *Els criteris de la normativa a partir de textos de Fabra*, dins Maria Antònia Cano / Josep Martines / Vicent Martines / Joan J. Ponsoda (eds.) 1999: *Bescanvi i identitat: interculturalitat i construcció de la llengua*. Alacant, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 201-242.
- SCHREIBER, Michael (1999): *Zum Verhältnis der Unterscheidungen «Standard/ Nonstandard» und «geschrieben und gesprochen»*, dins Jenny Brumme / Andreas Wesch (Hrsg.) (1999): *Normen und Subnormen in Geschichte und Gegenwart; Methoden ihrer Rekonstruktion und Beschreibung*, Schriften zur diachronischen Sprachwissenschaft. Wien, Edition Praesens, 11-22.
- TORRENT I ALAMANY-LENZEN, Aina-Maria (1997a): *Pompeu Fabra y la configuración del catalán moderno*. Bonn, Romanistischer Verlag.
- TORRENT-LENZEN, Aina (1997b): *Les oracions de temença i la normativa catalana*, dins «Zeitschrift für Katalanistik», 10: 80-89.
- (2000) (en premsa): *Processos de formació i consolidació de normes lingüístiques – Catalunya: un cas excepcional?*, dins Ulrich Hoinkes (Hrsg.) (2000): *Excepcionalitat i normalitat de la llengua catalana. Sprachwissenschaftliche Beiträge zur internationalen Fachkonferenz «Katalanien – ein aussergewöhnlicher Fall in Europa?»* (Münster, 6.-8. April 2000). Aachen, Shaker.